

CELÂLİ'NİN MİR-İ 'ALEM ADLI MESNEVİSİ

Abdulkadir ERKAL*

Celâli'nin hayatı hakkında yaptığımız araştırmalarda hayatı hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Sadece Arif Hikmet ve Şefkat tezkiresinde geçen iki çağdaş Celâli'ye rastladık.¹

Sadettin Nüzhet Ergun, "Türk Şairleri" adlı eserinde Celâli hakkında Arif Hikmet Tezkiresi'ndeki bu bilgileri aynen aktarmış ve başka bir bilgi vermemiştir.²

Celâli'nin tezkirelere geçmemesi ya da kısa bilgilerle yetinilmesi, onun pek de tanınmamış, bilinmeyen veya kendini fazla gösterememiş şair olduğu izlenimini uyandırıyor.

Celâli, mesnevîde kendinden ve zamanından fazlasıyla anlatmadığı için eserden de kendisi hakkında aydınlatıcı bilgi çıkaramadık. Mir-i Alem mesnevisinden çıkardığımız kadarıyla, bir dergaha mensub olduğu ve Ekrem isimli

* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Uzmanı

¹ Arif Hikmet ve Şefkat tezkiresinde iki Celâli hakkındaki bilgi şöyledir:

Celâli: (ö.1233 / 1717-18)

Adı Ebubekir Celaleddin'dir. Abdullah Efendizâde diye tanınır. Anadolu'da kadılık yaptı. Halep muvakkıtı iken ölen Süleyman Molla'nın büyük kardeşidir. Divan tertip etti.

Celâli:

Buhara'da mahdum Celâl diye tanınan bir şairdir. 1234 / 1818-19 yılında hayatta olan genç şairdir. Mir Haydar'ın talebelerindedir. (Tezkirelere Göre İsimler Sözlüğü, (Komisyon), Ankara 1988, s.85)

Ayrıca, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın hazırlamış olduğu "Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı" adlı eserinde Mir-i Alem bahsi anlatılırken dipnotta şu cümle geçmektedir:

"*Mir-i Alem Celâl Ağaya hüküm ki*" bu cümleyle Celâl Ağanın verdiği hüküm anlatılmaktadır. Hükümün tarihi ise 979 Zilkade (1572 M) (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1945)

Tezkirelerde geçen iki Celâli ile Uzunçarşılı'nın bahsettiği Mir-i Alem Celâl Ağası arasında tam iki asırlık bir zaman farkı bulunmaktadır. Eserin kime ait olduğu ve yazıldığı zamanı bilmediğimizden bu üç Celâli'yi burada bahsetmeyi uygun gördük.

² Sadettin Nüzhet Ergun. Türk Şairleri, C.2. s.946

bir kişi ile aralarının bozuk olduğu bilgisi göz önüne alarak Celâli'nin Mir-i Alem olabileceği tahminini yürütmekteyiz. Çünkü Mir-i Alem'lerin görevleri çok kapsamlı ve en önemlisi atama ve kanun hilafalarında söz sahibi olan kişilerdir.³ Bunun için de birçok kişi ile arası bozuk olabilir veya bu tür kararlarını bazılarını rahatsız etmiş olabilir. Kendi görüşümüzce Celâli'nin verdiği bir hükme ya da onun herhangi bir sözüne Ekrem ağır bir dille eleştirmiş; Celâli'nin deyimi ile iftira atmıştır. Bu eserin yazılış sebebi de bu iftiraya bir cevaptır.

Mir-i Alem: Osmanlı Devleti'nde mehteran-ı tabl ü alem denilen saltanat sancakları ile mehterhane takımını ihtiva eden bölüklerin başanıridir. Sefer zamanında sancakların önünde yürür ve ak alem denilen sancağı taşırdı. Vazifeye tayinleri dolayısıyla vezirlere, beğlerbeğlerine ve sancvak beğlerine padişah tarafından verilen sancak ve tuğlar da büyük devlet ricaliyle ve elçilerle mülakatlarında mir-i alem huzurda bulunurdu. Kendisi özengi ağalarındandı. Alay günlerinde padişahların bindiği atın dizginini tutmak da bunların vazifesiydi. Terfi ederlerse sancak beği olmaları kanundu. Lâkin defaten vezir olanları da vardır. Mir-i alem de 1832'de ilga olunarak vazifeleri imrahor'a devrolunmuştur.⁴ Celâli yazdığı bu eserle Mir-i alem olan (Ekrem ya da Nurettinzâde) kişiyi bulunduğu makam ve kişiliğini göz önüne alarak eleştirilerini dile getirmiştir.

Hafif bahrinin "*feilâtün mefâilün feilün*" kalıbıyla yazılan eser zamanının güzel hiciv örneklerinden biridir. Eser hakkında da şairi gibi kaynaklarda hiçbir bilgi ya da bulguya rastlayamadık. Agah Sırrı Levend yazmaları arasında tesadüfi olarak bulduğumuz⁵ bu eser, döneminin polemik yapısını ortaya sergilemesi bakımından ilginç bulduğumuz için tanıtmayı uygun gördük.

Eserde vezin hatalarının olması, Celâli'nin şairlik yönünün güçlü olmadığını açıkça göstermektedir. Ayrıca eserin yazılış amacının da cevap mahiyetinde olması dolayısıyla sanatsal yönüne ağırlık verilmemiş ya da verilememiştir.

Eserde müstensih hatası oldukça fazladır. Bazı beyitler bilerek ya da bilmeyerek boş bırakılmıştır. Tahminimizce müstensih bu eseri istinsah ettiği nüshada okuyamadığı yerleri boş bırakmıştır. Bu eksik beyitler, eserin tam olarak anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Eserin ikinci bir nüshasını bulamadığımız için bu eksik beyitleri olduğu gibi aktardık.

Eser konu itibarıyla bir idade-i cevaptır. Celâli kendisi hakkında çıkartılan söylentilere ve bu söylentileri çıkaranlara karşı kendini savunmasıdır.

Yine ey dil cevâba ol hâzır
Ehl-i Hakkâ Hudâ durur nâzır (1)

³ Uzunçarşılı, a.g.e. s.388

⁴ Midhat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lûgatı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986, s.226

⁵ Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Sevfettin Özege Kitaplığı, ASL No:222

Celâli. eserinde gösterdiği kişiliğinde, eserin başında zikrettiği Ekrem ve Nurettin-zâde'ye fazla kırılmış olacak ki onlara karşı ifadesini oldukça ağırlaştırmış, argo kelime ve darb-ı mesellerle içindeki kını hiç saklamadan, olduğu gibi ortaya sergilemiştir.

Celâli girişte tarihten Hz. İbrahim, Musa ve Hz. Muhammed'in başına gelen olayları hatırlatarak kendisinin haklılığına ve bur kuru iftiraya uğradığına zemin hazırlamıştır. Daha sonra kendisine iftira atan kişileri darb-ı mesellerle kişiliklerini ortaya koymaya çalışmıştır.

Hecldür hecl-i halkı münkir iden
Kıbdür ehl-i 'ilmi müdbir iden (20)

Şair kendisinin hor görülmesinin sebebini de şöyle açıklıyor:

Şer'de kaşşañ olmaya müsbet
Sû-ı zan itmege verir zillet (52)

Celâli kendisinin müsbet kararlarından dolayı bazılarının kendisini çekemediğini ve kendi menfaatine dokunduğu için böyle bir iftira atmışlardır. Eserde Celâli iftiranın mahiyeti hakkında detaylı bilgi aktarmamıştır.

Şair atıfta bulunduğu kişilere "eşek, kafir, zen, cahil, zındık, iblis" gibi ağır sıfatlarla eleştirmiş ve onlara karşı gurur kırıcı ifadeler kullanmıştır. Eserin sonunda bu kişileri Allah'a havale ederek irfan sahibinin bu tür olaylarla aldatılamayacağını savunmuştur.

MESNEVİ-İ MİR-İ 'ALEM

Vezir-i 'Azāma Müfti-yi Ekreme ve Nürettin-zāde'ye i'tirāz ve
cevābıdır ki zikrolunur.

Feilātün Mefāilün feilün
Fāilātün fā'lün

1. Yine ey dil cevāba ol hāzır
Ehl-i hakka Hudā durur nāzır
2. Ger gerekir idi su'āl-i hod
Yed-i beyzā katuñda hod mevcūd
3. Sihr-i Fir'avn itmesin seni zār
Eyle su'bān-ı şirini izhār
4. Olmasayduñ fa'āl-ber-hüddār
Taş atar mıydı saña her h'ār
5. Hālet-i dehr özge hāletdür
Gāh şādī vü gāh melāletdür
5. Geh biri gāh bir gālibdür
İkisi birbirine mücibdür
6. Ehl-i hikmet bu hālete cāzım
Şād u gām birbirine müstelzim
7. Yā'ni Nemrūdı eylesem teslīm
Anlanılmaz makām-ı İbrāhīm
8. Lücc-i Fir'avna düşmese Mūsā
Olmazidi 'asāsı ejderhā

9. Ger Ebu Cehl olmasa mürted
Zâhir olmazdı mu'ciz-i Aḥmed
10. Evliyâ ḥod belâya hâzırdur
Luṭf-ı Ḥaḳ mübtelâya nâzırdur
11. Ḥazret-i Bâyezîd-i Bestâmî
Añılurken ḥuluşıla nâmı
12. Kıldılar yedi def'a ṭard-ı bilâd
Dâd aḥmaḳların elinden dâd
13. Yine Molla Celâl-i Rûmî hem
Ṭa'n-ı etrâkden olup pür-gam
14. Sâlikûñ biri eylemiş nâçâr
Bir 'azîz-i cihândan istifsâr
15. Evliyânun merâtibin ḳadrin
Derecâtın zeḥâyırın şadrın
16. Demiş ol nüktedân serverdür
Münkiri ḳanḳısının ekşerdür
17. Sicn-i mü'min durur fenâ dünyâ
Ehl-i Ḥaḳḳa zebânıdur a'dâ
18. Şol zamân bulur ehl-i dil tevfiḳ
Ḳıla inkâr biri nice zındıḳ
19. Müşkil olur bir iki bed-sîret
Dâhl ide ehl-i Ḥaḳḳa bi'`illet
20. Hecldür hecl-i ḥaḳḳı münkir iden
Kıbrdür ehl-i 'ilmi müdbir iden
21. Câhil aḥvâle olmaz vâḳıf
'Ârifün ḥâlini bilür 'arif

22. Cem' olup ba'z-ı münkir-i bî-ḥad
Kimisi müsnid ü kimi müsned
23. Bize dahi ta'āruḡ itmişler
Cümle semt-i ḡalāle gitmişler
24. Nükte-perdāz zann-ı ḡıybetde
Lîk iblîs gibi ḡıybetde
25. Cin gibi kendüler nihān olmuş
Ḥabs-ı tıynetleri 'ayān olmuş
26. Eylemişler bir iki nā-hem-vār
Yine kendü müfekkirin izhār
27. Niçe buḡtānlar eyleyüp is'ād
Sebt idüp ḡāh rafz ḡāh ilhād
28. Biz de bu meclise ḡitāb idelüm
Aña bi'l-ḡaybile 'itāb idelüm
29. Alan alsun söz ortanuñ şālum
Aḡz ider hişsesini bed-ḡ'āḡum
30. Kaşaḡu ḡalalum ele ey yārān
Kocunur yaḡırı olan ḡayvān
31. Bāb-ı sultān ki ka'r-ı deryādur
.....Ka'be-i mu'allādur⁶
32. Bahr u berri megesle zehr olmaz
Bir ḡaḡayile kişi ḡahr olmaz
33. Tevbe ise zünüba refi'dür⁷

⁶ Bu mısra yazmada eksik yazılmış.

⁷ İkinci mısrası yazılmamış.

34.ger bī-dīn
.....olduğu günde olur emīn⁸
35. Kīmīyādur ekābirūñ nazarı
Dür iderler nigāh ile mederi
36. Çün kemāl ehl kat` ide pāye
Ola zann-ı Hūdāya hem-sāye
37. Niçe yıllar musāhabetde ola
Rüz u şeb zıll-ı āfiyetde ola
38. Kırb-ı sulţān takarrüb-i Hākdur
Aña iren velīy-yi mutlakdūr
39. Aña daħl itmek isteyen ħardur
Ne [e]şekk ol ki ħardan aħkardur
40. mazhar-ı velāyetdūr
.....ü fi`li kāmü kerāmetdūr⁹
41. İltifāt eylemezler alsa kalem
Anı vaz` itmeyince mīr-i `alem
42. Yoğusa bir kişide isti`dād
Şāhile olmaz arasında vedād
43. Bu ta`arruż karīn-i sulţāna
.....ol nā-şifā-yı küfrāna¹⁰
44. Nazar-ı şāhda bulur mı sevād
Olmayan tıynetinde isti`dād
45. Şāhlar hem rikābına taş atar
Kime tokınur añlamaz ol ħar

⁸ 1. ve 2. mısranın başları yazılmamış.

⁹ 1. ve 2. mısranın başları yazılmamış.

¹⁰ Bu mısradaki ilk kelime müstensih tarafından yazılmamış.

46. Kendü rāyında anlaruñ.....
.....küstāh ider mi istiftā¹¹
47. Eyleyen kendü nefsinı tekmil
Pādişāhi kıılır mı hiç.....¹²
48. Ola bir karn eşiginde ‘ubeyd
Anı fehm itmemedür emr-i ba’id
49. Bir kara cāhil ebter-i mürdār
Fehm ide görmedin anuñ nesi var
50. Şükr-i inşāf bir ganımetdür
Rafz u ilhād küfr-i ni’metdür
51. Gine hāşā ki dīne nāfi’ ola
Bā huşuş emr ğayr-ı vāki’ ola
52. Şer’de kaşşāñ olmaya müşbet
Sü-i zān itmege verir zillet
53. Şüphe yokdur buña ki āşim olur
Hār-ı deccāl gibi nādım olur
54. Asl-ı nıñ ehli bil hatā itmez
Kāfire mü’min iftirā itmez
55. Mü’mine hod hatā dimek kāfir
Ehl-i mü’min şalāhdur zāhir
56. Sü-i zāndan ibā ider mü’min
Tutmaz oğuduğını o muhsin
57. Budur ahlāk-ı bed hakikat hāl
‘Ülemā kavmi ola māyil-i māl

¹¹ 1. mısranın sonu ile 2. mısranın başı yazılmamış.

¹² Bu mısradaki son kelime müstensih tarafından yazılmamış.

58. Mühlikât ehline şîfât-ı kerîm
Şîr-i şeker görine mâl-ı bakîm
59. Hîle-i şer'e vakf ola takvâ`
Zâleme kavline uya fetvâ`
60. Vâiz ü şeyh kapu kapu geze
Bize miskînler içre ola meze
61. Lâzım iken musâlahat-i ilkâ
Halka şartıla eyleye igvâ
62. Ey muqallid-i mürây vü tarrâr
Ehl-i 'irfânı eyleme inkâr
63. Ne hulûşuñ ne hod var ihlâşuñ
Mülk-i ikbâlinedür eşhâşuñ
64. Hîle vü hud'adur işûñ muṭlak
Sende hâşâ ki  ola muḥabbet Hak
65. Vâkıf olduñ mı hurûfî nedür
Muşhafuñ cevher-i hurûfî nedür
66. Nürdur ismi vü şîfâtı anuñ
Müfredâtı mürekkebâtı anuñ
67. Şüphe yok olduğunda şeytânî
Kadh idenler hurûf-ı Kurânî
68. Böyle mi oldu raġbet-i Kurân
Be kara yüzli la'netî şeytân
69. Ki  aña mensûb olan olur zındîk
Nür-ı Kurâna bu midur taşdık
70. Hamdulillah 'akîdemüzdür hûb
Harf-i Kurâna olmuş [ol] mensûb

71. Sen ki mensûbsun bu dünyāya
Olmaduñ daħi sırr-ı esmāya
72. Rûz-ı maḥşerde cem` ola insân
Nâmeler nâmesi ola fermân
73. Gele yevmi`l-ḥitâb faşl u beyân
يوم تبلي السرائر ola ayân¹³
74. Kendüzin mü`min añlayan kâşır
Göre dünyâ-perest bir kâfir
75. Sen niçe añlamışsın ey bed-hû
Sırr-ı ta`at nedür yâ sırr-ı hû
76. `İlm bünyâdıdır fûrû`-ı a`mâl
Bî-amel ki her `ilm zılâl-i ḥayâl
77. Saña bu sırrı açmamış üstâd
`Amel ü kavlüñ oldu bî-bünyâd
78. `İlm-i zâhir-i `âmelden âkdemdür
`İlmile her `amel müsellemdür
79. `Amele `ilm vâcib ü lâzım
İkisi birbir ine müstelzim
80. Köre beñzer mukallid imâni
Dikile birbirine dâmâni
81. Yüzini yur vuzû`yla aḥmaḥ
Ġaslile hiç olur mı kara taş aḥ
82. Buñça ta`at kılursen ey ğammâz
Ne dürür añladuñ mı sırr-ı namâz

¹³ *Yevmi teble`s-serâir*, `gizlilerin (ortaya dökülüp) yoklanacağı gün`, K.K. **Tarik**, 9

83. Kişi mahbûbın anda bulmakdur
Ya'ni mihrâc-ı mü'min olmağdur
84. Münkâfi' ola kavmı nâ-şeyden.
Ala hisşe رأيت ربي den¹⁴
85. Tûr-ı Sinâ Hakûn 'inâyetidür
Râfi'zi vü yezîd-i la'netidür
86. Surh- ser dir filâna ol 'âmı
Kendünüñ surh- ser iken nâmı
87. Gâh mülhiddür imiş gâh ışık
Çeşm-i huffâşa ibtilâdur ışık
88. Işık olmamışuz Hudâ 'âlim
Bize buhtânlar itmiş ol zâlim
89. Oldı senden bu iftirâ şadır
Bize ışık olalum sen ol kâfir
90. Işık olmak yeg olmadan eşek
Hardur ebter durur mürâyi ne şek
91. Giden işitdi ola yuf borusın
Âhırında vire anuñ şorusın
92. Cünbiş-i merd halka rüşendür
Söyleyen zir-i perdeden zendür
93. Erkek iseñ Celâli kıl izhâr
Kaḥbe zenler zuhûr ider nâçâr
94. Faḥr-i 'âlem buyurmuş 'ale't-itlâk¹⁵
Şüret-i kesretü'l-vifâk-ı nifâk

¹⁴ re 'yet-i rabbi, 'Rabbimi gördüm'

¹⁵ Bu mısradada vezin bozukluğu vardır.

95. Er odur kim ola ğarazdan pāk
Ketm ider haqqı şirret-i etrāk
96. Er olanlar ere olur başa baş
Karılar eyler iltifāt-ı savaş
97. Ben ki bir müstemend dervişüm
Gönçe-veş hār-ı gamla dil-rişüm
98. İ'tikādum budur ki 'ābid olam
Sünnī vü müslim ü muvaḥḥid olam
99. Her kişiye su'āl-i vāriddür
Baḡs-i şer'[de] cidāl fāsiddür
100. olanlar eylesün takrİR
..... eylesün taḥrİR¹⁶
101.eyler ḥaşma¹⁷
Faşl olunmaz ḥusümet-i şer'ā
102. Merd ba'de's-su'āl-i 'ālim olur
Sü-i zanla her kişi āşim olur
103. Ḥaybet-i nas emr-i meudhişdür
İftirā ḥod ḥatā-yı fāhişdür
104. Bu dürür mücib 'azāb-ı elīm
Şıfat-ı katl-i nefes efekk-i azīm
105. Bu maküle su'āl eden şāha
Tavāf iden āfitābla māha
106. Tiğı ile kazuyup başı kelini
Kesmelidür elini vü dilini

¹⁶ 1. ve 2. Mısranın baş tarafı yazılmamış.

¹⁷ 1. Mısranın baş tarafı yazılmamış.

107. Pādīşāhe ola hīṭābı anuñ
Seyf-i kātī` gerek cevābı anuñ
108. Mülk tutmaz `adālet olmayıcağ
Söz tutulmaz siyāset olmayıcağ
109. Diñle pendüm Celāli āgāh ol
Nevger-i ehl-i `ıřka hem-rāh ol
110. Menzile `azm it eyleme ārām
Zārār ir görmesin saña ded rām
111. İsm-i a`zām olursa fevz ü necāt
Ne gezend ürgörür sege haşerāt
112. Niçe cürmüñ niçe gühāhuñ var
Şubhile şām süz-i ahuñ var
113. Şehre gelmiş yetür niçe har-var
Hele tahmile bir niçe har-var
114. Yoğiken bu yüke taḥammülümüz
Bize virdi ğınā tevekkülümüz
115. Hara muhtāc iken hele bu kez
Ḥamdulillah ki ḥardan it işimüz
116. Gelüñüz şıdkile du`ā idelüm
Hāluka ḥamdile senā idelüm
117. Vire inşāf añlaraBāri
Maḥv ola şirreyetle inkārı
118. Şeytanet zāyil olā cāhilden
Ehl-i dil kurtula erāzilden
119. Sözlere ḥaqq ise müsāb olalar
İki `ālemde kām-yāb olalar

120. İftirā ise olalar maġbūn
Rūz u maḥşer ola ebed mel'ūn

121. Bu murāda icābet ola qarīn
Ehl-i inşāf olan disūn āmīn